

ეფრემ ლომიძე

წმ. ეფრემ ასურის სახელობის აღმოსავლურ-დასავლური
სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრი, ავსტრია

ვინ იდგა საქართველოში საეკლესიო-საკრამენტული ცხოვრების დასაბამთან?

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს ეკლესია, სამოციქულო მემკვიდრეობა, საეკლესიო იერარქია, ანდრია პირველწოდებული, წმ. ნინო

1. შესავალი – კვლევის ინტერესი და ჰიპოთეზა

უზრნალ „კადმოსის“ 2021 წლის მე-13 ნომერში გამოქვეყნებულ ჩემი სტატიის – „წმ. ნინო – ქალის მიერ საქართველოს გაქრისტიანება და ამით განპირობებული გამოწვევები ეკლესიისთვის“¹ – დასკვნაში დაისვა შეკითხვა, თუ ვინ მისცა დასაბამი საეკლესიო-საკრამენტულ ცხოვრებას საქართველოში, ყოფილი ტყვე (captiva) ქალის თხოვნის საფუძველზე, ვინც გვიანდელ ქართულ წყაროებში ნინოდ მოიხსენიება. წინამდებარე სტატიაში შევეცდები, მოკლედ წარმოვადგინო ჩემი შეხედულება ხსენებული საკითხის შესაძლო გადაწყვეტის გზებზე, კერძოდ, თუ ვინ იდგა საქართველოში საეკლესიო-საკრამენტული ცხოვრების დასაბამთან, ანდა სხვა სიტყვებით: იესო ქრისტეს მოციქულთაგან დაარსებული რომელი სამოციქულო კათედრიდან მიიღო საქართველოს (იბერიის) ეკლესიამ² თავისი სამოციქულო მემკვიდრეობა.³

1 Ephräm Givi Lomidze, „Die hl. Nino. Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit verbundenen Herausforderungen für die Kirche“, *Kadmos* (13/2021): 9-62.

2 იგულისხმება „საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესია“ წინამდებარე ნაშრომში ეკლესიის ეს სახელწოდება არ გამოიყენება, ვინაიდან კვლევის დროითი ჩარჩოები ძირითადად შემოიფარგლება პირველი ათასწლეულით, რომლის დროსაც საქართველოს ეკლესიას ამჟამინდელი დეფინიცია და სახელწოდება არ ჰქონდა. ასევე, იბერია და საქართველო, სადაც ძირითადად იგულისხმება მისი აღმოსავლეთ ნაწილი, წინამდებარე კვლევაში სინონიმებად მოიხსენიება.

3 უფრო მეტი ამ საკითხის შესახებ იხ. ნაშრომში: Ephräm Givi Lomidze, *Historisch-*

ამ ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის რეკონსტრუქციის არსებითი პრობლემა არის ის, რომ თავად წმინდა ნინოს, როგორც ქალს, არ ჰქონდა საქართველოში საეკლესიო იერარქიის დაფუძნების უფლება. ქართველების გაქრისტიანების ამ ანთროპოლოგიურმა კონსტანტამ განაპირობა ადგილობრივი ეკლესიის იერარქიული ცხოვრების წარმომავლობასთან⁴ დაკავშირებული რამდენიმე განსხვავებული ჰიპოთეზის წარმოშობა. სამოციქულო წარმომავლობის ჰიპოთეზების სიმრავლიდან (ანტიოქიიდან, იერუსალიმიდან, პონტოდან, კონსტანტინოპოლიდან და ა.შ.) საქართველოს ეკლესიის მიერ უპირობოდ აღიარებულია იესო ქრისტეს მოციქულის – წმინდა ანდრია პირველწოდებულის მიერ საქართველოს გაქრისტიანების ვერსია,⁵ რომელიც 1103 (ან 1105 წელს) რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებაზე უცილობელ ჭეშმარიტებად მიიჩნის.⁶ ამიტომ, საქართველოს ეკლესიაში დღემდე მტკიცედ არის დამკვიდრებული ტრადიცია, რომლის თანახმად, საქართველოს ეკლესია თავს ანდრიასეულ ეკლესიად აღიქვამს და მისი დასაბამი 1-ელ საუკუნეში ანდრია მოციქულის მოღვაწეობასთან არის დაკავშირებული.⁷ ხსენებული რუის-ურბნისის კრების დადგენილება დღემდე გავლენას ახდენს საქართველოს გაქრისტიანების ისტორიოგრაფიაზე. საქმე ისაა, რომ ეკლესიის ამჟამინდელი ისტორიოგრაფია დიდწილად უკრიტიკოდ იზიარებს ანდრია მოციქულის მიერ ეკლესიის დაფუძნებას საქართველოში, სწორედ იმიტომ, რომ ეს თავად საქართველოს ეკლესიამ ჯერ კიდევ მე-12 საუკუნის დასაწყისში ხსენებულ ადგილობრივ კრებაზე ასე განსაზღვრა და დაადგინა.⁸

ევსები კესარიელის *Historia Ecclesiastica*-ს შესწავლამ დამაფიქრა

theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s. Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift (მზადდება გამოსაცემად, Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022).

- 4 შდრ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 474-475.
- 5 საქართველოს გაქრისტიანებას სხვა მოციქულების მოღვაწეობასაც უკავშირებენ, თუმცა ჩვენს კოლექტიურ მენსიერებაში საქართველოს მოქცევის ისტორია დღესაც უპირველესად სწორედ ანდრია მოციქულის სახელს უკავშირდება.
- 6 აქ და შემდგომ შდრ.: Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 23-29 ლიტერატურა და სქოლიოები 1-16.
- 7 შდრ.: ედიშერ ჭელიძე, „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სამოციქულო დაფუძნებულობის მეცნიერული მტკიცებულებები. წერილი პირველი“, საღვთისმეტყველო-სამეცნიერო შრომები, ტ. 6 (თბილისი 2015): 107-293 და ანანია ჯაფარიძე [მიტროპოლიტი], საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ.1 (თბილისი: ალილო, 2009), 118.
- 8 შდრ.: კვლევის შედეგები Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 148-154.

არის თუ არა მართებული საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის პირდაპირ ანდრია პირველწოდებულის სახელთან დაკავშირება. საქმე ისაა, რომ ევსები კესარიელის ეკლესიის ისტორიაში მოთხრობილია სხვადასხვა ქვეყანაში მოციქულთა მისიონერული მოღვაწეობა (ის ძირითადად ეყრდნობა ლუკა მახარებლისა და ორიგენე ალექსანდრიელის ცნობებს),⁹ მაგრამ იბერიის გაქრისტიანება ნახსენები არ აქვს. ამდენად, საჭირო გახდა საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობასთან დაკავშირებული ადრინდელი წყაროების ისტორიულ-კრიტიკული შესწავლა, რის აუცილებლობასაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაქრისტიანების განსხვავებული ვარიანტების სიმრავლეც ამყარებდა. საქმე ისაა, რომ 1-ელ საუკუნეში ანდრია მოციქულის მიერ საქართველოს ეკლესიის დაფუძნების შესახებ არსებული თეორია ჭეშმარიტი რომ ყოფილიყო, მაშინ ქართლის ახლადმოქცეულ მირიან მეფეს (284-361)¹⁰ ნათლისღების საიდუმლოების მისაღებად არ დასჭირდებოდა სასულიერო პირების საკუთარი ქვეყნის საზღვრებს გარეთ არსებული საეკლესიო ცენტრებიდან მოხმობა, როგორც ეს მოთხრობილია რუფინუსის ეკლესიის ისტორიაში საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ არსებულ უძველეს წყაროში.¹¹ თანაც, იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი ანდრია მოციქულმა გააქრისტიანა იბერია, ხოლო უკვე შემდეგ პერიოდში მოსახლეობა კვლავ დაუბრუნდა წარმართობას, შეუძლებელი იქნებოდა, სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის (διαδοχή-diadochē, successio

9 შდრ.: Eusebius von Cäsarea h. e. III, 1, 1-2; გერმანული თარგმანი: Eusebius von Cäsarea, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Übersetzung von Philipp Haeuser (1932), durchgesehen von Hans Armin Gärtner, Darmstadt 62011 (= unveränderter Nachdruck der Auflage München 31989), 151 და Origenes, comm. in Gen. III, 24, in PG 12, 91; გერმანული თარგმანი: *Die Kommentierung des Buches Genesis*. Eingeleitet, übersetzt und erläutert von Karin Metzler (Origenes. Werke mit deutscher Übersetzung 1/1) (Berlin, New York: de Gruyter, 2010), 153.

10 მირიან მეფის ცხოვრების პერიოდის განსაზღვრისთვის იხ: Stephen H. Rapp Jr., „The Christianization of Eastern Georgia. Cross-Cultural and Pan-Regional Perspectives“. In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens*, (Oriens und Occidens 29) Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019), 183; ბაქრაძე, დიმიტრი, *ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან მე-10 საუკუნის დასასრულამდე* (თბილისი: სტამბა ე.გ. მესხისა, 1889), 139, მირიან მეფის მეფობის პერიოდს ათავსებს 265 და 342 წლებს შორის.

11 შდრ. Rufinus, h. e. X,11; Edition: Eusebius von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: Die Bücher VI bis X. Über die Märtyrer in Palästina. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2), Leipzig: De Gruyter, 1908, 973-976; deutsche Teil-Übersetzung in: Ilma Reißner, *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1989), 24-26; ასევე ქვემოთ თავი 3.2.2.

apostolica), უშუალოდ, ხსენებულ მოციქულთან დაკავშირება, რადგან რუფინუსის ეკლესიის ისტორიაში დაცული ბაკურ მეფის გადმოცემის თანახმად, მეფე მირიანმა, საქართველოში საკრამენტული ცხოვრების დაწყების მიზნით, მე-4 საუკუნეში იმპერატორ კონსტანტინე დიდს (306-337) სასულიერო პირების გამოგზავნა სთხოვა. ეს კი, სუფთა საღვთისმეტყველო თვალსაზრისით, უარსებითეს საკითხს წარმოადგენს სტატიაში დასმული მთავარი კითხვის ირგვლივ.

მირიან მეფის გაქრისტიანებასა და მისივე ნათლისღების აქტს შორის არსებულმა ამბივალენტურმა გარემოებებმა განაპირობა IV-XII საუკუნეების ლათინურ, ბერძნულ, კობტურ-საჰიდურ, სომხურ, ანტიოქიურ და ქართულ 30-ზე მეტ წყაროში არსებული სხვაობები.¹² წყაროების ანალიტიკური შესწავლისა და ასევე პირველი ოთხი მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ დადგენილი ეკლესიის ორგანიზაციული სტრუქტურის კანონიკური წესების გამოკვლევის საფუძველზე¹³ შეიძლება ჩამოყალიბდეს კვლევის ჰიპოთეზა, რომ საქართველოს ეკლესიის იერარქიული დასაბამი დაკავშირებულია ძველ ეკლესიებს შორის ესოდენ მნიშვნელოვან საპატრიარქოსთან – კერძოდ კი ანტიოქია ორონტესიდან – სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის, არაპირდაპირ გადმოცემასთან.¹⁴ Sedes Antiochiae ყველაზე გვიან მესამე საუკუნის შუა წლებიდან დაუკავშირეს მოციქულ პეტრეს მოღვაწეობას (წერილობით პირველად დასტურდება ორიგენეს ჰომილიაში ლუკას სახარების შესახებ, რომელიც შედგენილია 232 წლის შემდეგ)¹⁵. ასევე, ცხადია, რომ წმინდა პეტრეს გარდა, თავად ანტიოქიის საეკლესიო სტრუქტურის წარმოშობა დაკავშირებულია პავლე მოციქულისა და ადგილობრივ წინასწარმეტყველთა და მოძღვართა მოღვაწეობასთან.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს მოციქულის, სამოციქულო კათედრის დაარსებისა (sedes apostolica) და საქართველოს

12 წყაროები ცხრილის სახით მოცემულია: Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 467-473.

13 ამ საკითხზე უფრო ღრმად იხ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 259-264, სადაც იბერიის მოქცევის უძველეს წყაროსთან ერთად, მსოფლიო საეკლესიო კრებების კანონების ისტორიულ-საღვთისმეტყველო ანალიზისა და ისტორიულ-კრიტიკული მეთოდის გამოყენების კვალდაკვალ დეტალურადაა არგუმენტირებული, თუ რომელი უძველესი საეკლესიო კათედრიდან უნდა გამოგზავნა იმპერატორ კონსტანტინეს იერარქები მაშინდელ იბერიაში.

14 იხ. ნაშრომი: Johannes Hofmann, Zentrale Aspekte der Alten Kirchengeschichte (Theologische Lehr- und Lernbücher 4/1) (Würzburg: Echter Verlag, 2012).

15 შდრ.: Origenes, hom. in Luc. VI, 4 [zu: Lk 1,39-45]. In GCS 9, 34; deutsch nach: In Lucam Homiliae. Homilien zum Lukasevangelium. Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Hermann-Josef Sieben (FC 4/1), (Freiburg: Herder, 1991), 99.

ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის ურთიერთკავშირის კვლევა. თეოლოგიურად ეს კავშირები სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის, ფარგლებში უნდა იქნეს განხილული.¹⁶ ამრიგად, კვლევაში განხილულია შემდეგი, აქამდე შეუსწავლელი საკითხი: ისტორიულ-თეოლოგიური თვალსაზრისით, რამდენად შესაძლებელია საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო მემკვიდრეობის დაყვანა ქრისტეს რომელიმე, საქართველოს ტერიტორიაზე მოღვაწე კონკრეტულ მოციქულამდე ანდა საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო მემკვიდრეობის დასაბამის ძველ ეკლესიათა ერთ-ერთ სამოციქულო ცენტრთან დაკავშირება. შესაბამისად, კვლევის ფოკუსი მიმართულია არა მხოლოდ საქართველოში ქრისტიანობის სამოციქულო წარმომავლობის, არამედ, პირველ რიგში, საქართველოს საეკლესიო იერარქიის სამოციქულო წარმომავლობასთან უწყვეტი ბმის შესწავლაზე. ამდენად, ქართულ და უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობითა და სხვა უძველესი საპატრიარქოების ისტორიულად დადასტურებული ურთიერთობების გათვალისწინებით, პასუხის გაცემას ითხოვს საეკლესიო იერარქთა ხელდასხმის საიდუმლოს აქტით გამყარებული უწყვეტი მემკვიდრეობის საკითხი იესო ქრისტეს მოციქულებსა და საქართველოს ეკლესიის იერარქიას შორის.

გეოგრაფიული თვალსაზრისით წინამდებარე კვლევის სამიზნედ შემოფარგლულია აღმოსავლეთ საქართველოს საკვანძო მხარე (ქართლი – იბერია) და მხოლოდ იშვიათ შემთხვევებში განივრცობა შავიზღვისპირეთის პერიფერიებზე (ლაზიკა-კოლხეთი). დროითი თვალსაზრისით კი კვლევა ფოკუსირებულია საქართველოს გაქრისტიანების პერიოდზე, 1-ელ და მე-4, (ნაწილობრივ, მე-5) საუკუნეებზე. თითქმის ყველა ადრეული წყარო მიიჩნევს, რომ ქართული ეროვნული ეკლესია სწორედ ძველ დედაქალაქში – მცხეთაში – ჩამოყალიბდა, როდესაც სამეფო ოჯახმა, სწორედ, მცხეთაში მიიღო ქრისტიანობა და სადაც აღმოცენდა საქართველოს ეკლესიის იერარქია, როგორც ეკლესია. ეს მოვლენები კი უშუალოდ დაკავშირებულია საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის საკითხთან.

2. კვლევის მეთოდი

კვლევის შეკითხვაზე პასუხის გასაცემად, საჭიროა წყაროების არა მხოლოდ თეოლოგიური, არამედ ასევე ისტორიულ-კრიტიკული მეთოდით შეფასება.¹⁷ შესაბამისად, უნდა დაისვას შემდეგი შეკი-

16 დაწვრილებით იხ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 163-191.

17 კვლევის მეთოდთან დაკავშირებით, იხ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 155-160. თეოლოგიური ისტორიოგრაფიის ფარგლებში მეთოდების

თხვები: რა და რომელი პერიოდის წყაროები არის ხელმისაწვდომი? რამდენად სანდოა ისინი? რას მოგვითხრობს ისინი სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის პრინციპის მიხედვით ქართული ეპისკოპატის წარმოშობის შესახებ? და, პირველ რიგში, რის შესახებ არ მოგვითხრობს ისინი? წყაროებში არსებულ ლაკუნებზე პირველად სწორედ ამ ნაშრომში უნდა გამახვილდეს ყურადღება. მაგალითად, საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ მე-11 საუკუნემდე არსებულ წყაროებში არსადაა დასახელებული ამავე ქვეყანაში დაფუძნებული ეკლესიის ანდრია მოციქულის მემკვიდრეობითობა. მრავალ განსხვავებულ წყაროსთან მუშაობის გასაიოლებლად, წყაროები უნდა დახარისხდეს მათში წმინდა ნინოს და წმინდა ანდრიას დასახელება ან სწორედ რომ არდასახელების მიხედვით.

საკითხის უკეთ გააზრებისათვის პირველად შემუშავდა წყაროების ხუთი ტიპი (A, B, C, D და E), რომლის მიხედვითაც შესაძლებელი გახდა ისტორიული მონაცემების ზუსტი ანალიზი:

ტიპი A: საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ არ არის მოთხრობილი¹⁸

ტიპი B: წმინდა ნინო დასახელებულია, ანდრია მოციქული – არა¹⁹

მრავალფეროვნება მართლმადიდებელ თეოლოგიაში ჯერ დიდად დამკვიდრებული არ არის. ამ საკითხის შესახებ იხ. რუმინელი მართლმადიდებელი თეოლოგისა და მღვდლის კვლევა: Ioan Moga, *Orthodoxe Selbst- und Fremdbilder. Identitätsdiskurse der rumänischen orthodoxen Theologie im Verhältnis zur Römisch-Katholischen Kirche in der Zeit von 1875 bis 1989* (Religion and Transformation in Contemporary European Society 18) (Wien: V&R Unipress, 2020), 48-50; ამ მიმართულებით ასევე დიდი დახმარება გააკვიწია ბერძენი მართლმადიდებელი თეოლოგის კვლევამ: Konstantinos Nikolakopoulos, *Das Neue Testament in der Orthodoxen Kirche. Grundlegende Fragen einer Einführung in das Neue Testament* (Berlin: LIT Verlag, 2014), განსაკუთრებით 300-320, ასევე ექსკურსი „Die orthodoxe Hermeneutik in ihrem Selbstverständnis und die historisch-kritische Methode“; Falk Wagner, „Zur Theologiegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts“, *ThR* 53 (1988): 113-200; Friederike Nüssel, *Theologiegeschichte. „Die geschichtliche Realisierung des Themas der Theologie“*. In *Historiographie und Theologie. Kirchen- und Theologiegeschichte im Spannungsfeld von geschichtswissenschaftlicher Methode und theologischem Anspruch* (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte 15) Wolfram Kinzig, Volker Leppin und Günther Wartenberg (Hg.) (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2004), 203-221.

18 იხ. Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 237-243 და ასევე ქვემოთ თავი 3.2.1.

19 For the establishment of King Mirian's regnal years, see Stephan H. Rapp Jr., “The Christianization of Eastern Georgia. Cross-Cultural and Pan-Regional Perspectives.” In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019): 181-199, აქ 183; ბაქრაძე, ღიმიტრი, ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან მე-10 საუკუნის დასასრულამდე (თბილისი: სტამბა ე.გ. მესხისა, 1889), 139, მირიან მეფის მეფობის პერიოდს ათავსებს 265 და 342 წლებს შორის.

ტიპი C: არც ანდრია მოციქულია დასახელებული და არც წმინდა ნინო²⁰

ტიპი D: ანდრია მოციქული დასახელებულია, წმინდა ნინო – არა²¹

ტიპი E: დასახელებულია როგორც ანდრია მოციქული, ასევე წმინდა ნინოც.²²

გარდა ამისა, ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის, რეკონსტრუქციისათვის შემუშავდა საკუთარი ე.წ. 3-D-მეთოდი, რომელიც პირველი მეთოდოლოგიური მცდელობაა მთლიანად ეკლესიის ისტორიის საღვთისმეტყველო რეკონსტრუქციის შესახებ აკადემიურ სფეროში.²³ ამის დახმარებით გამოიკვეთა და გამოცალკევდა (ეკლესიის) ისტორიის ჰერმენევტიკული ანალიზის შემდეგი სამი განზომილება:

1-D ეროვნული და საეკლესიო-პოლიტიკური განზომილება,

2-D წმინდა თეოლოგიური განზომილება და

3-D ისტორიულ-თეოლოგიური განზომილება,

რის მიხედვითაც შესაძლებელი გახდა წინამდებარე გამოკვლევის მიზანზე პასუხის გაცემა.²⁴ ამრიგად, წინამდებარე სტატიის სახით, საქმე გვაქვს კრიტიკული ისტორიოგრაფიისა და ისტორიული თეოლოგიის მიჯნაზე მყოფი თეოლოგიური ფოკუსის მქონე ისტორიულ-კრიტიკულ ხედვასთან.

სამოციქულო მემკვიდრეობის წარმოსაჩენად და მისი ისტორიულ-საღვთისმეტყველო ანალიზისათვის კი საჭირო გახდა ოთხუჯრიანი ცხრილის შექმნა, რომლის დახმარებითაც შესაძლებელია გამოცალკევდეს:

I სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის ვერტიკალური ხაზი, ანუ ეპისკოპოსთა რიგი როგორც ქრისტეს მოციქულების მემკვიდრეთა უწყვეტი მონაცვლეობა (ერთმანეთის მიყოლებით) და

II ჰორიზონტალური ხაზი, როგორც ეკლესიების სამრევლო-ქსელური კავშირები (ერთმანეთის გვერდიგვერდ).

III პირდაპირი სამოციქულო მემკვიდრეობა, მოციქულის უშუალოდ ქვეყანაში ყოფნის შედეგად და

IV არაპირდაპირი სამოციქულო მემკვიდრეობა, უკვე არსებული

20 იხ. იქვე, 361-378 და ასევე ქვემოთ თავი 3.2.3.

21 იხ. იქვე, 379-398 და ასევე ქვემოთ თავი 3.2.4.

22 იხ. იქვე, 399-463 და ასევე ქვემოთ თავი 3.2.5.

23 3-D-მეთოდის შესახებ იხ. ქვემოთ თავი 4.

24 ამ მიზნისთვის შემუშავებული 3-D-ს საკუთარი მეთოდი იხ. იქვე 477-479.

*sedes apostolicae*²⁵ მიერ სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის გაზიარების გზით.

აქ წარმოდგენილი კვლევის მეთოდების გამოყენება შესაძლებელს ხდის ემდეგ თავებში ნათელი შედეგების ჩვენებას.

3. დარგობრივი ლიტერატურისა და წყაროების მოკლე ანალიზი

3.1 მეორეული, დარგობრივი ლიტერატურა

დღეისათვის ჩვენს ხელთ არსებული, სხვადასხვა ენაზე დაწერილი 30-ზე მეტი წყაროს ისტორიულ-კრიტიკული ანალიზი და ამ წყაროების შესახებ უკვე არსებული გამოკვლევებისა და მისი დარგობრივი ლიტერატურის (1665-2015 წლებს შორის 58 ავტორის მრავალენოვანი, მათ შორის ქართული, არაბული, რუსული, ფრანგული, ინგლისური, გერმანული, იტალიური)²⁶ შესწავლა გვაჩვენებს, რომ წინამდებარე

25 ამ საკითხის ირგვლივ განსაკუთრებით სასარგებლოა შემდეგი კვლევები: Joseph Ratzinger, „Primat, Episkopat und successio apostolica“, *JRGS* 12: 212-232; Joseph Ratzinger, „Die kirchlichen Bewegungen und ihr theologischer Ort“, *JRGS* 8/1, 363-390; Georgij V. Florovskij, *Sobornost. Kirche, Bibel, Tradition*. Aus dem Englischen übersetzt von Ilija Trojanow. Mit einem Nachwort von Georgios Metallinos (Werkausgabe 1), (München: Kyrill & Method Verlag, 1989); Ioan-Vasile Leb, „Der Heilige Geist. Apostolisches Amt und Einheit der Kirche – eine Orthodoxe Perspektive“, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa* 1-2 (1999): 51-66; Martin George, *Apostolic Succession and the Unity of the Church. Some Aspects of the Theory and Practice of the Early Church and Their Application in Contemporary Ecclesiology* (Portland, Oregon (MSC), 1985). (Masterarbeit in der orthodoxen Theologie am St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, Crestwood, NY, 1977); Dumitru Staniloae, *Orthodoxe Dogmatik*. Bd. 3. Mit einem Vorwort von Jürgen Moltmann. Aus dem Rumänischen übersetzt von Hermann Pitters (Ökumenische Theologie 16), Solothurn u.a.: Benziger Verlag, 1995; John Zizioulas, „Apostolic Continuity of the Church and Apostolic Succession in the First Five Centuries“, *Louvain Studies* 21 (1996): 153-168; Andreas Merkt, „‘Amt der Tradition‘ und ‚Carisma der Wahrheit‘. Die theologische Bedeutung der apostolischen Sukzession bei Irenäus von Lyon und Augustinus“, *IKaZ* 40 (2011): 221-233; Andreas Merkt, „Das Problem der apostolischen Sukzession im Lichte der Patristik“. In *Das kirchliche Amt in apostolischer Nachfolge I. Grundlagen und Grundfragen* (Dialog der Kirchen 12), Theodor Schneider und Gunther Wenz (Hg.) (Freiburg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2004), 264-295.

26 იხ. შემდეგი ნაშრომები: მაკარი ანტიოქიელი (1665), ტიმოთე გაბაშვილი (1775), ანტონ II. დადიანი (1801), დავით ბაგრატიონი (1805), პლატონ იოსელიანი (1843), თეიმურაზ ბატონიშვილი (1848), Marie-Félicité Brosset (1849), საქართველოს იერარქიის ისტორია (1853), სულხან ბარათაშვილი (1871), გობრონ (მიხაილ) საბინინი (1877), დიმიტრი ბაქრაძე (1879), დიმიტრი ჯანაშვილი (1882), მოსე ჯანაშვილი (1886), დიმიტრი ბაქრაძე (1889), კალისტრატე ცინცაძე (1892), Vasil Pottosi (1894), ივანე ჯავახიშვილი (1898/1900), პოლიევქტოს კარბელაშვილი (1900), ანტონ ნატროშვილი (ნატროევა 1900), ვინმე მესხი (ივანე გვარამაძე 1901), Aurelio Palmieri (1902), ნიკო მარი (1902), ილია ფერაძე (1902-1903), კალისტრატე ცინცაძე (1905), სერგი გორგაძე (1905), დიმიტრი ჯანაშვილი (1906?), მელიტონ კელენჯერიძე (1906), ნიკო მარი (1906), ივანე ჯავახიშვილი (1908), მიხეილ

სტატიის ძირითადი შეკითხვა, სამოციქულო მემკვიდრეობის, მისი უწყვეტი ჯაჭვის ფარგლებში მოციქულთა და ქართული ეპისკოპატის წარმოშობას შორის არანაირი ბმა და კავშირი არ არის განხილული და შესაბამისად, ჩვენი კვლევის საგანი დღემდე „ხელუხლებელ“ სივრცეს წარმოადგენს. ზოგი ავტორი სამოციქულო მემკვიდრეობას უკავშირებს უშუალოდ ანდრია მოციქულის მოღვაწეობას, ზოგი კი დანარჩენ მოციქულთა წრეშიც ეძებს საქართველოს ეკლესიის დამფუძნებელს.²⁷ თბილისის სასულიერო აკადემიის პროფესორი და მიტროპოლიტი, მეუფე ანანია ჯაფარიძე, რომელიც დღემდე ქართული ეკლესიის ისტორიის დარგში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს, ერთდროულად ექვს მოციქულს მიაწერს საქართველოს გაქრისტიანებას და ეკლესიის დაფუძნებას.²⁸ სხვები სამოციქულო მემკვიდრეობის წარმომავლობას უკავშირებენ უძველეს საეკლესიო ცენტრებს, ასეთ ცენტრად უმრავლესობა მიიჩნევს ანტიოქიას.

3.2 წყაროები

3.2.1 ევსები კესარიელის მიერ არდასახელებული ადგილები (ბერძნული წყარო)

ისტორიოგრაფიული და ისტორიულ-კომპილატორული წყაროების უძველეს ფენას წარმოადგენს ევსები კესარიელის ნაშრომი. მას როგორც A ტიპის წყაროს ერთადერთ წარმომადგენელს მე-4 საუკუნის დასაწყისისთვის არ აქვს ქართული ეკლესიის როგორც პირდაპირი (მოციქულის ფიზიკური შემოსვლა ქართლში), ასევე არაპირდაპირი (საეკლესიო იერარქიის რომელიმე უძველესი სამოციქულო კათედრიდან მოვლინება იბერიაში) სამოციქულო დაარსების შესახებ ცნობა, მიუხედავად იმისა, რომ მას სომხეთის²⁹ გვერდით მდებარე

თამარაშვილი (თამარათი 1910), სარგის კაკაბაძე (1912), ექვთიმე თაყაიშვილი (1913/1914), კორნელი კეკელიძე (1914), მელიტონ კელენჯერიძე (1918), ევსევი ნიკოლაძე (1918), Raymond Janin (1922/1997), კორნელი კეკელიძე (1925/26, 1927/30), Josef Markwart (1928), Paul Peeters (1932) მიხეილ თარხნიშვილი (1940/41, 1951), ნინო სალია (1966), Peter Hauptmann (1974), Julius Aßfalg (1984), თამილა მგალობლიშვილი (1988), Lothar Heiser (1989), ანანია ჯაფარიძე (1989-1999), ვახტანგ გოილაძე (1991), გიორგი მამულია (1992), Bernadette Martin-Hisard (1993), Michel van Esbroeck (1996, 1998), Bernadette Martin-Hisard (1998), თამილა მგალობლიშვილი (1998), ზაზა აბაშიძე (2006), Wolfgang Hage (2007), თამილა მგალობლიშვილი (2009), თამარა გრძელიძე (2011), ელდარ ბუბულაშვილი (2011), ედიშერ ჭელიძე (2015).

27 უფრო მეტი იხ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 148-154.

28 იხ. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, 130.

29 სომხეთში არსებული ქრისტიანობა კი ევსებისთვის ცნობილია, შდრ.: Eusebius von Cäsarea h. e. VI, 46, 1-2 და Josef Rist, „Nino versus Gregor. Die Christianisierung Iberiens im Vergleich zu Armenien“. In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und

იბერიის შესახებ ცოდნა გააჩნდა.³⁰ ამ უძველეს საეკლესიო ისტორიის წყაროზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ, ევსების *Historia Ecclesiastica* დაწერის დროს საქართველო (იბერია) ჯერ კიდევ გაქრისტიანებული არ უნდა ყოფილიყო.

3.2.2 ბაკურ მეფის უძველესი ცნობა საქართველოს გაქრისტიანებასთან დაკავშირებით (ლათინური, ბერძნული, კოპტურ-საჰიდური და სომხური წყაროები)

საქართველოს მოქცევის შესახებ პირველი და უძველესი წერილობითი წყარო ეფუძნება ზეპირ გადმოცემას, რომელიც პალესტინაში ან იერუსალიმშია ჩაწერილი. ამ ცნობის ავტორი იყო საქართველოს მეფე ბაკური. მისი გარდამოცემა აღწერილია რუფინუსის ეკლესიის ისტორიაში, რაც მოგვიანებით მსგავსი გადასინჯვებით სოკრატეს ისტორიულ შრომებში, სოზომენეს, თეოდორიტე კვირელის, კიზიკელი ანონიმისა და თეოფანეს, კოპტურ-საჰიდურ ნაშრომებსა და იოანე ნიკიუსის ქრონიკებში, ასევე, მოსე ხორანელთან, ფილონ ტირაკელისეული სოკრატეს ეკლესიის ისტორიის სომხური თარგმანის შთაგონებით გადაეცა (ტიპი B). B-ტიპს მიეკუთვნებიან ასევე ჯუანშერი, ქართლის მოქცევის უცნობი ავტორი და ნიკოლოს შავთელი. ბაკურის ცნობის მიხედვით, ქვეყნის გაქრისტიანება იმპერატორ კონსტანტინე დიდის (306-337) დროს მოხდა.

ვინაიდან პირველი (ნიკეა 325) და მეორე (კონსტანტინოპოლი 381) მსოფლიო საეკლესიო კრებების გადაწყვეტილების მიხედვით, ანტიოქია იურიდიულად აღმოსავლეთის ქრისტიანობაზე იყო პასუხისმგებელი, მე-4 საუკუნის დასაწყისში, იმპერატორ კონსტანტინეს საქართველოში სამეფო ოჯახის ნათლობისა და საეკლესიო იერარქიის დამკვიდრების მიზნით სასულიერო პირები მხოლოდ ანტიოქიის კათედრიდან შეეძლო გამოეთხოვა. აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია, საქართველოში სასულიერო იერარქიის წარმომავლობის შესახებ პირველადი დასკვნების გაკეთება და სამოციქულო მემკვიდრეობის წარმომავლობის ანტიოქიის საპატრიარქოს უძველესი ეკლესიის კათედრასთან დაკავშირება. ამ შედეგს ეფუძნება სწორედ საქართველოს სამოციქულო მემკვიდრეობის რეკონსტრუქცია.

3.2.3 სომხური წყაროები

მე-5 საუკუნის შუა წლებიდან მომდინარე სომხური წყაროები (კირიონი, ავათანგელოსი, ფავსტოს ბუზანდი) C ტიპს განეკუთვნება,

Udo Hartmann (Hg.) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019), 203-204.

30 იხ. Korneli Kekelidse, Die Bekehrung Georgiens zum Christentum. Mit einer Karte (Morgenl.18) (Leipzig Verlag: J. C. Hinrichs, 1928), 37 ლიტერატურით იქვე სქოლიო 1.

რომლებიც საქართველოს გაქრისტიანებას სომხურ გავლენას უკავშირებენ. მოსაზრება ქართული ქრისტიანობის სომხურიდან წარმომავლობის შესახებ, კერძოდ, სომხების თანამონაწილეობა საქართველოს გაქრისტიანებასა და აქ ეკლესიის დაფუძნებაში, დასაბამს იღებს ყველაზე ადრე მე-5 საუკუნიდან. შესაბამისად, ეს მოდელი ისტორიულად სანდო არაა, რადგან, ჯერ ერთი, საქართველო ლათინური და ბერძნული წყაროების მიხედვით (ტიპი A და ტიპი B), ერთი საუკუნით ადრე, ანუ იმპერატორ კონსტანტინეს დროს გაქრისტიანდა და მეორეც, მე-5 საუკუნის დასაწყისში საქართველოში უკვე მოცემულია სომხეთისგან დამოუკიდებელი საეპისკოპოსო სტრუქტურები. ამის მიუხედავად, ორ მეზობელ ქვეყანას შორის ახლო ურთიერთობები იყო შენარჩუნებული. ტიპ C-ში გამონაკლისს წარმოადგენს ბერძნულიდან მომდინარე, მე-6 საუკუნეში მოღვაწე, თეოდორე ანაგნოსტეს ნაშრომი, რომელშიც მართალია, არ არის გადმოცემული საქართველოს გაქრისტიანება, სამაგიეროდ, მოცემულია ნიკეის კრების (325) მონაწილეთა ნუსხა, რომელშიც დასახელებულია სამი ბერძენი ეპისკოპოსი შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროებიდან. ჩვენს ნაშრომში სტერეოტიპად მიჩნეული ეს ცნობა დღემდე ქართულ კონტექსტში გამოიყენება იმის მტკიცებულებად, თითქოს ნიკეის პირველ საეკლესიო კრებამდე საქართველოში უკვე არსებობდა საეკლესიო იერარქია, რაც ბუნებრივია სიმართლეს არ შეეფერება, რადგან პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრების აქტები პრაქტიკულად არ არსებობს.³¹

3.2.4 ანდრიას აპოკრიფების ხელახალი გაცოცხლება (ბერძნული წყაროები)

D ტიპის მასალები შეეხება მე-9 საუკუნის შემდგომ ბერძნულ წყაროებსა და ასევე, მე-11 საუკუნით დათარიღებულ მათ ქართულ თარგმანებს (ეპიფანე, ნიკიტა, ანდრია მოციქულის აქტების უცნობი ავტორი, ექვთიმე მთაწმიდელი და გიორგი მცირე), რომლებიც ანდრია პირველწოდებულის აპოკრიფულ ტრადიციას უკავშირდება და რომლებშიც მხოლოდ საქართველოს გაქრისტიანებაზეა ლაპარაკი, ადგილობრივი ეკლესიის დაფუძნებაზე რაიმე მინიშნების გარეშე.³² ამ

31 იხ. Hofmann, *Zentrale Aspekte der Alten Kirchengeschichte*, 150.

32 შრდ.: Wolfram Brandes, „Apostel Andreas vs. Apostel Petrus? Rechtsräume und Apostolizität“, *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte* 23 (2015): 120-150, ავტორს ეეჭვება, რომ უშუალოდ ანდრია მოციქულმა დააარსა კონსტანტინოპოლის ეკლესია; ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 482-484, განსაკუთრებით სქოლიო 1833 და ასევე: Guliko Sophia Vashalomidze, *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit (Orientalia Biblica et Christiana 16)* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007), 44.

აპოკრიფულ ტრადიციაში არ არის დაცული ცნობები captiva-ს შესახებ და ის მხოლოდ ანდრია მოციქულს მიაწერს ქვეყანაში მისიონერულ მოღვაწეობას. ამ წყაროების საფუძველს წარმოადგენს ანდრია მოციქულის ცხოვრების ამსახველი აპოკრიფული ტექსტი, რომლებიც მე-4 საუკუნიდან გნოსტიკურ და მანიქეურ წრეებში იყო გავრცელებული. ეს აპოკრიფული ლეგენდები, როგორც „რელიგიის საწინააღმდეგო“, ჯერ კიდევ ევსები კესარიელმა გააკრიტიკა უმკაცრესად. საყურადღებოა, რომ სწორედ წყაროების D ტიპში მოცემული ცნობები აღიარეს ქართველებმა მე-11, მე-12 საუკუნეებიდან, რის საფუძველზეც ამ დროიდან მოყოლებული სამოციქულო მემკვიდრეობა საქართველოში გააზრებულ იქნა როგორც ანდრიასეული და არა (ისტორიულად უკვე არსებული) ანტიოქიურ-პეტრესეული.

3.2.5 კომბინირებული წყაროები – საპირისპირო ვერსიების სინთეზის მცდელობა (ქართული წყაროები)

E ტიპის კომბინირებული ტექსტები, რომლებშიც შერწყმულია წმინდა ნინოსა და წმინდა ანდრია მოციქულის ტრადიციები, მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ წყაროებში (ლეონტი მროველი, ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის კრების აქტები, დავით და კონსტანტინეს ცხოვრების უცნობი ავტორი, არსენ ბერი, ნიკოლოზ გულაბერისძე, პეტრე იბერის ცხოვრება) გვხვდება, რომლებიც მე-11 საუკუნიდან დასტურდება. ამ პერიოდიდან (და სხვათა შორის, დღემდე) ისტორიის ლაკუნა პირველ (ანდრია მოციქული) და მეოთხე (წმინდა ნინო) საუკუნეებს შორის წყაროების ამ ტიპში ასეა რეკონსტრუირებული: 1-ელ საუკუნეში ანდრია მოციქულის მისიის შემდეგ ქვეყანა კვლავ წარმართობისკენ მიქცეულა, ამიტომ მე-4 საუკუნეში ღმერთმა მოავლინა წმინდა ნინო, რომლის მოღვაწეობის შედეგად დაფუძნდა საქართველოს ეკლესია, საქართველოში ანტიოქიის პატრიარქის ევსტათი ანტიოქიელის ჩამოსვლით. E ტიპის წყაროებში საქართველოს ეკლესია ექსპლიციტურად დაუკავშირდა ანტიოქიის დედა ეკლესიას, ქრონოლოგიურად ბევრად უფრო ადრინდელ B ტიპის წყაროებში იმპლიციტურად მოცემული ცნობების მსგავსად.

4. პირველად გამოყენებული 3-D-მეთოდი

წინამდებარე კვლევაში შეუძლებელია საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ ყველა წყაროსა და ამ წყაროებზე დაფუძნებული მასალების ტექსტობრივი პრეზენტაცია. მიუხედავად ამისა, შესაძლებელი უნდა გამხდარიყო ამ მასალების სახელწოდებებისა და ავტორების ვინაობა და ასევე ჩემ მიერ მეთოდში ნაჩვენების გზების კვალდაკვალ

ამ მასალების შინაარსობრივი ასახვა სტატიაში დასმული მთავარი საკითხის მიხედვით.

ჩემს შემდგომ ნაბიჯს წარმოადგენს ამ ზემოდასახელებული წყაროების საერთო ანალიზის საფუძველზე ობიექტური სურათის შექმნა, რისთვისაც სამი ჰერმენევტიკული განზომილება (3-D-მეთოდი) შევიმუშავე.³³

4.1 საქართველოში ეკლესიის სიძველის ჩვენების მიზნით, ეროვნული საეკლესიო-პოლიტიკური ინტერესი (1-D)

საქართველოს გაქრისტიანებისა და ეკლესიის დაფუძნების შესახებ დღემდე არსებული წყაროებისა და მეორადი ლიტერატურის შესახებ „ეროვნული და საეკლესიო-პოლიტიკური“ განზომილების შეფასების შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის მისაღწევად პირველად მხოლოდ მე-11 საუკუნეში გამოიყენეს ანდრია მოციქულის ნარატივი, რომელიც განამტკიცებდა მოციქულის პირდაპირ მემკვიდრეობაზე დაფუძნებულ სამოციქულო ეკლესიის წარმომავლობის თეორიას და სურვილს. ამიტომ ანტიოქიურ-პეტრესეული კათედრა ჩანაცვლდა ანდრია პირველწოდებულის „კათედრით“, რაც მე-11 საუკუნიდან მოყოლებული ანტიოქიის ეკლესიისგან გამიჯვნისთვის იქნა გამოყენებული (=1-D).³⁴

4.2 მართლმადიდებლური დილემა თეორიასა და პრაქტიკას შორის (2-D)

მხოლოდ „წმინდად თეოლოგიური“ განზომილების ჰერმენევტიკა, რომელიც ქართულ სამეცნიერო დისკურსში დღემდე არ გვხვდება, ვერ დაგვეხმარება საკითხზე სწორი პასუხის მიღებაში, მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარი პრაქტიკა ზოგადად მოცემულია ორთოდოქსულ თეორიაში (მაგ. ზიზიულასთან³⁵). მსგავსი ჰერმენევტიკის რიტორიკა ეხება სამოციქულო ეკლესიის რომელიმე მოციქულთან საეკლესიო კავშირის ზოგად და არა ცალკეულ მოციქულთან კონკრეტული კავშირის აუცილებლობას, რომლის მიხედვითაც, მთავარია არა ის, რომ კონკრეტული მოციქული შედის კონკრეტულ ტერიტორიაზე, არამედ, ის, რომ ეკლესია ზოგადად სამოციქულო კოლეგიის მემკვიდრეა. თუმცა თეორიასა და პრაქტიკას შორის არსებული სხვაობის გამო, შეუძლებელია საკვლევი კითხვაზე პასუხის გაცემა, ვინაიდან პრაქტიკაში თითქმის ყველა ავტოკეფალიურ მართლმადიდებელ ეკლესიას, როგორც ამას საქართველოს მაგალითზეც ვხედავთ, თავისი „საკუთარი“

33 ეს სამი ჰერმენევტიკული განზომილება, რაც საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის რეკონსტრუქციას ემსახურება, იხ. ზემოთ – თავი 2.

34 იხ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 481-492.

35 იხ. ზიზიულასის ზემოთ დასახელებული ნაშრომი, Apostolic Continuity.

მოციქული ჰყავს (ანდა მოიფიქრა) და ამგვარად ამტკიცებს საკუთარი ეკლესიის პირდაპირ სამოციქულო დაფუძნებულობას (=2-D).³⁶

4.3 ისტორიულ-თეოლოგიური ჰერმენევტიკა (3-D)

მხოლოდ 3-D-მეთოდის მესამე კატეგორიის, კერძოდ, „ისტორიულ-თეოლოგიური“ ჰერმენევტიკის საფუძველზეა შესაძლებელი, გავცეთ ჩვენი კვლევის მთავარ საკითხს პასუხი და ნაჩვენები იქნეს პარადიგმის ცვლა, რომლის დახმარებითაც შეგვიძლია როგორც წმინდად ეროვნული და საეკლესიო-პოლიტიკური (=1-D), ასევე წმინდად თეოლოგიური (=2-D) მიდგომების დაძლევა.

ანდრეასეული პარადიგმიდან პეტრესეულ პარადიგმაზე გადასვლა აჩვენებს, რომ ისტორიულად საქართველოს ეკლესიის დედა ეკლესია არის ანტიოქია ორონტესზე, ხოლო თეოლოგიურად საქართველოს ეკლესიამ ანტიოქიის უძველესი სამოციქულო კათედრისგან მიიღო არაპირდაპირი სამოციქულო მემკვიდრეობა, იქ მოღვაწე მოციქულების, წინასწარმეტყველებისა და მასწავლებლების მეშვეობით (Communio-Netz), რომელთა იერარქიული დამფუძნებელი პეტრე მოციქული იყო, რაც ლიტერატურულად ყველაზე გვიან ორიგენესთან გვხვდება (=3-D).³⁷

5. კვლევის შედეგების მნიშვნელობა

პირველი: წინამდებარე ხასიათის ნაშრომი ბიძგს აძლევს როგორც საქართველოს ეკლესიის, ასევე ბიზანტიური ტრადიციის მქონე აღმოსავლეთის სხვა ეკლესიებისა თუ ორიენტალურ-ორთოდოქსული ეკლესიების შემდგომ შესწავლას. მსგავსმა კონცეფციამ შეიძლება სხვა ეკლესიებსაც მისცეს იმპულსი ისტორიულ-თეოლოგიური ჰერმენევტიკის საშუალებით შეისწავლონ საკუთარი ისტორია, ლეგენდები და მითები, და, შესაბამისად, ხელახლა აღადგინონ მითებითა და ნარატივებით მოცული ეკლესიის ისტორიის რეალური და ნამდვილი სურათი ისტორიულ-საღვთისმეტყველო რეკონსტრუქციის შუქზე. ამდენად, 3-D-მეთოდის ისტორიულ-თეოლოგიური კვლევის საფუძველზე შესაძლებელია, აღმოსავლეთის სხვა ეროვნულ ეკლესიებში, წარსულის ობიექტური შესწავლის მიზნით, მსგავსი საკითხების კვლევა. ამ მცირე კვლევაში ნაჩვენები მეთოდები თუ ისტორიულ-საღვთისმეტყველო ანალიზი და კრიტიკული მიდგომები საჭიროა არა მხოლოდ ქრისტიანული აღმოსავლეთის ისტორიის და თეოლოგიის შესწავლის

36 იქვე, 492-495.

37 იქვე, 481-514.

კუთხით, არამედ ასევე ამ დარგში საუნივერსიტეტო სწავლებისთვის.

მეორე: ეკლესიის ისტორიის ეროვნული და საეკლესიო-პატრიოტულად განმსჭვალული ჰერმენევტიკის რევიზია წვლილს შეიტანდა საკუთარი ქვეყნისა თუ ეკლესიის აბსოლუტში აყვანილი პირველობისა და უძველესობის სურვილების დაძლევის საქმეში, რაც, საბოლოო ჯამში, ეროვნულ, საეკლესიო-პოლიტიკურ და ძალაუფლების მოპოვების პოლიტიკურ ინტერესებს ემყარება, რაც ზიანს აყენებს იესო ქრისტეს ეკლესიის ნამდვილ ბუნებას.³⁸

მესამე: აღმოსავლეთის ეკლესიების ისტორიის განხილვა ერთნაირად საჭიროებს როგორც ისტორიულ, ასევე თეოლოგიურ განზომილებას. ეკლესია საკუთარი ფესვების ისტორიული ცოდნის, ისტორიულად დადასტურებული სამოციქულო (პირდაპირი ან არაპირდაპირი) წარმოშობის გარეშე, გნოსტიკურად წარმოჩნდება, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით: ეკლესიურობისგან დაცლილი, საეკლესიო გაგებისგან გათავისუფლებული, იმ გაგებისგან, რომელიც განუყოფელია სამოციქულო პრინციპებისგან.

მეოთხე: წინამდებარე მცირე კვლევითი ანალიზი მოგვიწოდებს, ერთი მხრივ, ინტერორთოდოქსული დიალოგისკენ, მაგრამ ასევე, დიალოგისკენ დასავლურ ქრისტიანულ სამყაროსთან. ყოველი ადგილობრივი ეკლესია კვლავაც დგას იმ გამოწვევის წინაშე, რომ გათავისუფლდეს საკუთარი ნაციონალიზმისგან და ამით (თვით)გამოწვეული ეკლესიური გადაცდენებისგან, რაც განსაკუთრებით ცნობილია მართლმადიდებელი ეკლესიის შემთხვევაში. მეორე მხრივ, იგივე ითქმის რომის კათოლიკურ ეკლესიაზეც, საკუთარი თავი რომზე რედუცირებული სივიწროვიდან რომ დაიხსნას და პეტრე მოციქულის უძველესი საყდრების შესახებ ტრადიცია (ანტიოქია და ალექსანდრია) მხოლოდ რომით არ შემოფარგლოს.

დასკვნა

ყველა შემონახულ წყაროზე დაყრდნობით, საქართველოში სამოციქულო მემკვიდრეობის შესახებ კვლევამ აჩვენა, რომ საქართველოს ეკლესიას არ აქვს პირდაპირი სამოციქულო დასაბამი. ისტორიულ-თეოლოგიური ანალიზის საფუძველზე ნაკლებ სარწმუნო ხდება, სამოციქულო უწყვეტი ჯაჭვის გათვალისწინების პრინციპით, წმინდა ანდრია პირველწოდებულის მიერ საეკლესიო იერარქიის დაფუძნება.

38 ამ კუთხით კარგ საფუძველს გვთავაზობს: Gemeinsamer orthodox-katholischer Arbeitskreises St. Irenäus (Hg.), Im Dienst an der Gemeinschaft. Das Verhältnis von Primat und Synodalität neu denken. Eine Studie des Gemeinsamen orthodox-katholischen Arbeitskreises St. Irenäus (Paderborn 2018), 60-68 (Nr. 10.1-10.21).

უფრო გვიანდელ წყაროებში სხვა მოციქულების მოღვაწეობასაც არ მოჰყოლია საკუთარი *sedes apostolicae* დაფუძნება. ამდენად, წყაროების თანახმად, საქართველოში წარმოდგენილია არაპირდაპირი სამოციქულო მემკვიდრეობა, რომლის ლეგიტიმაცია უკავშირდება უძველეს ეკლესიას, კერძოდ ანტიოქიის კათედრას, სადაც უშუალოდ იესო ქრისტეს მოწაფეები მოღვაწეობდნენ.

აქვე ხაზგასმით და სრული შეგნებით უნდა აღინიშნოს, რომ არაპირდაპირი სამოციქულო მემკვიდრეობა არ გამორიცხავს ეპისკოპოსების, საეპისკოპოსო მსახურების, იერარქიის ვერტიკალურ მემკვიდრეობითობას იბერიის ტერიტორიაზე მეოთხე საუკუნიდან დღემდე, რომელიც, თავის მხრივ, ანტიოქიის ეპისკოპოსების ნუსხის გულდასმით შესწავლის საფუძველზე შეიძლება აღდგეს. ეკლესიების (ანტიოქია-საქართველო) პირდაპირი კავშირი და სამოციქულო წრფივი უწყვეტობის ისტორიული სქემა უნდა მოიცავდეს საქართველოს ეკლესიის პირველ დადასტურებულ ეპისკოპოსის კავშირს ანტიოქიის იერარქებთან. ამასთან, იმპერატორ კონსტანტინე დიდის დროს მოღვაწე ანტიოქიის კათედრის უმაღლესი იერარქები და ამ კათედრას დაქვემდებარებული ეპისკოპატი წარმოადგენდნენ ქართული იერარქიის, მისი საეპისკოპოსო ხაზის დამაკავშირებელ რგოლს, რომელთაც ანტიოქიური ხაზის მეშვეობით საქართველოში დასაბამი დაუდეს საეკლესიო-საკრამენტულ ცხოვრებას.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიულად დადასტურებული ეს დასაბამი თეოლოგიური თვალსაზრისითაც შეიძლება განისაზღვროს როგორც ანტიოქიის საპატრიარქოს, როგორც დედა-ეკლესიის მემკვიდრე, სადაც ბიბლიურად დადასტურებულია წინასწარმეტყველების, მოძღვრებისა და მოციქულთა მოღვაწეობა. ისტორიულ-თეოლოგიური ანალიზის საფუძველზე ეს დასკვნები მიმართულია პარადიგმის შეცვლისკენ, რომლის ძალითაც, ანდრია მოციქულის ნარატივის პარადიგმა საქართველოში ეკლესიის სამოციქულო დასაბამის აქ წარმოდგენილი რეკონსტრუქციით უნდა შეიცვალოს. სამოციქულო მემკვიდრეობის საერთო სურათი სქემის სახით შემდეგნაირად შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი:

- ↓ იესო ქრისტე (იერუსალიმში)
- ↓ იესო ქრისტეს მოციქული (პეტრე ანტიოქიაში, [შდრ. გალ. 2,11])
სხვებთან ერთად (პავლე, ბარნაბა,...)
- ↓ ეპისკოპოსები, როგორც მოციქულის მემკვიდრეები (ანტიოქიის ეკლესიაში)
- ↓ ეპისკოპოსის გაგზავნა საქართველოში (იოანე) (ანტიოქიის ეკლესიიდან)

- ↓ ეკლესიისა და საეკლესიო იერარქიის დაფუძნება (საქართველოში)
- ↓ საქართველოს ეკლესიის ეპისკოპოსები ³⁹

ბუნებრივია, კვლევის ეს შედეგი არ უნდა შეფასდეს სამოციქულო ეკლესიაზე, უფრო სწორად, ეკლესიის სამოციქულო წარმომავლობის შესახებ, უარის თქმის მცდელობად. ის მიზნად ისახავს ეკლესიის სამოციქულო მემკვიდრეობის ჭეშმარიტი სურათის დადგენას ანტიოქიის კათედრიდან *ჰორიზონტალური* (Communio-Netz) კავშირების მეშვეობით, რომელსაც, თავის მხრივ, პირდაპირი სამოციქულო დასაბამი აქვს, იქ მოღვაწე მოციქულების, მასწავლებლებისა და წინასწარმეტყველების გამო და რომელიც თავისი სამოციქულო მემკვიდრეობის დასაბამს პეტრე მოციქულს უკავშირებს.

შეჯამების სახით უნდა ითქვას, რომ წინამდებარე კვლევის სახით პირველად გვაქვს მცდელობა იმის შესახებ, რომ ისტორიულად დადასტურებული და თეოლოგიურად გამყარებულია საქართველოს ეკლესიის საეკლესიო-იერარქიული დასაბამის ანდრიასეულიდან პეტრესეულ პარადიგმაზე გადასვლა, რაც ბუნებრივია, შემდგომი აკადემიური და სამეცნიერო დისკუსიების საგანს წარმოადგენს.

დამოწმებანი

ბაქრაძე, დიმიტრი. *ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან მე-10 საუკუნის დასასრულამდე*. თბილისი: სტამბა ე.გ. მესხისა, 1889.
ჭელიძე, ედიშერ. „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სამოციქულო დაფუძნებულობის მეცნიერული მტკიცებულებები. წერილი პირველი“, *საღვთისმეტყველო-სამეცნიერო შრომები*, ტ. 6 (2015): 107-293.

ჯაფარიძე, ანანია [მიტროპოლიტი]. *საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია*, ტ.1. თბილისი: ალილო, ²2009.

Brandes, Wolfram. „Apostel Andreas vs. Apostel Petrus? Rechtsräume und Apostolizität“. *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte* 23 (2015): 120-150.

Eusebius von Cäsarea. h.e. [*Kirchengeschichte*], III, 1, 1-2; deutsch nach: Eusebius von Cäsarea, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Übersetzung von Philipp Haeuser (1932), durchgesehen von Hans Armin Gärtner, Darmstadt ⁶2011 (= unveränderter Nachdruck der Auflage München, ³1989).

Florovskij, Georgij. V. *Sobornost. Kirche, Bibel, Tradition*. Aus dem Englischen

³⁹ იხ. Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 510-514.

- Übersetzt von Ilija Trojanow. Mit einem Nachwort von Georgios Metallinos (Werkausgabe 1), München: Kyrill & Method Verlag, 1989.
- Gemeinsamer orthodox-katholischer Arbeitskreises St. Irenäus (Hg.), *Im Dienst an der Gemeinschaft. Das Verhältnis von Primat und Synodalität neu denken. Eine Studie des Gemeinsamen orthodox-katholischen Arbeitskreises St. Irenäus*. Paderborn, 2018.
- George, Martin. *Apostolic Succession and the Unity of the Church. Some Aspects of the Theory and Practice of the Early Church and Their Application in Contemporary Ecclesiology*. Portland, Oregon (MSC) 1985. Masterarbeit in der orthodoxen Theologie am St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, Crestwood: New York, 1977.
- Hofmann, Johannes. *Zentrale Aspekte der Alten Kirchengeschichte* (Theologische Lehr- und Lernbücher 4/1). Würzburg: Echter Verlag, 2012.
- Kekelidse, Korneli. *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum. Mit einer Karte* (Morgentl.18). Leipzig Verlag: J. C. Hinrichs, 1928.
- Leb, Ioan-Vasile. „Der Heilige Geist. Apostolisches Amt und Einheit der Kirche – eine Orthodoxe Perspektive“. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa* 1-2 (1999): 51-66.
- Lomidze, Ephräm Givi. „Die hl. Nino. Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit verbundenen Herausforderungen für die Kirche“. *Kadmos* 13 (2021): 9-62.
- Lomidze, Ephräm Givi. *Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens. Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s.* (Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift [Publikation in Vorbereitung als Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022]).
- Merkt, Andreas. „‚Amt der Tradition‘ und ‚Charisma der Wahrheit‘. Die theologische Bedeutung der apostolischen Sukzession bei Irenäus von Lyon und Augustinus“. *IKaZ* 40 (2011): 221-233.
- Merkt, Andreas. „Das Problem der apostolischen Sukzession im Lichte der Patristik“. In *Das kirchliche Amt in apostolischer Nachfolge I. Grundlagen und Grundfragen* (Dialog der Kirchen 12), Theodor Schneider und Gunther Wenz (Hg.), 264-295. Freiburg, Göttingen: Herder Verlag, 2004.
- Moga, Ioan. *Orthodoxe Selbst- und Fremdbilder. Identitätsdiskurse der rumänischen orthodoxen Theologie im Verhältnis zur Römisch-Katholischen Kirche in der Zeit von 1875 bis 1989* (Religion and Transformation in Contemporary European Society 18). Wien: V&R Unipress, 2020.
- Nikolakopoulos, Konstantinos. *Das Neue Testament in der Orthodoxen Kirche*.

- Grundlegende Fragen einer Einführung in das Neue Testament*. Berlin: LIT Verlag, 2014.
- Nüssel, Friederike, Theologiegeschichte. „Die geschichtliche Realisierung des Themas der Theologie“. In *Historiographie und Theologie. Kirchen- und Theologiegeschichte im Spannungsfeld von geschichtswissenschaftlicher Methode und theologischem Anspruch* (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte 15). Wolfram Kinzig, Volker Leppin und Günther Wartenberg (Hg.), 203-221. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2004.
- Origenes. Comm. in Gen [*Commentarium in Genesim*], III, 24. In PG 12, 91; deutsch nach: *Die Kommentierung des Buches Genesis*. Eingeleitet, übersetzt und erläutert von Karin Metzler (Origenes. Werke mit deutscher Übersetzung 1/1). Berlin, New York: de Gruyter, 2010.
- Origenes. Hom. in Luc [*Homiliae in Lucam*], VI, 4 [zu: Lk 1,39-45]. In GCS 9, 34; deutsch nach: In *Lucam Homiliae. Homilien zum Lukasevangelium*. Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Hermann-Josef Sieben (FC 4/1). Freiburg: Herder, 1991.
- Rapp, Stephan H. Jr. „The Christianization of Eastern Georgia. Cross-Cultural and Pan-Regional Perspectives.“ In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.), 181-199. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019.
- Ratzinger, Joseph. „Die kirchlichen Bewegungen und ihr theologischer Ort“, *JRGS* 8/1: 363-390.
- Ratzinger, Joseph. „Primat, Episkopat und successio apostolica“. *JRGS* 12: 212-232.
- Reißner, Ilma. *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur*. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1989.
- Rist, Josef. „Nino versus Gregor. Die Christianisierung Iberiens im Vergleich zu Armenien.“ In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.), 201-221. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019.
- Rufinus, h.e. [*Kirchengeschichte*], X,11. Edition: Eusebius von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher VI bis X. Über die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2). Leipzig: De Gruyter, 1908.
- Staniloae, Dumitru. *Orthodoxe Dogmatik*. Bd. 3. Mit einem Vorwort von Jürgen Moltmann. Aus dem Rumänischen übersetzt von Hermann Pitters

- (Ökumenische Theologie 16). Zürich u.a.: Benziger Verlag, 1995.
- Vashalomidze, Guliko Sophia. *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.
- Wagner, Falk. „Zur Theologiegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts“. *ThR* 53 (1988): 113-200.
- Zizioulas, John. “Apostolic Continuity of the Church and Apostolic Succession in the First Five Centuries”. *Louvain Studies* 21 (1996): 153-168.

Ephrem Lomidze
*St. Ephrem Scientific Center
for Orient&Occident-Studies (STEP), Austria*

The Origins of Sacramental Church Life in Georgia

Keywords: *The Church of Georgia, apostolic succession, ecclesiastical hierarchy, Apostle Andrew, St. Nino*

1. Introduction: Research Area and Hypothesis

In the conclusion of my article “Die hl. Nino. Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit verbundenen Herausforderungen für die Kirche”¹, published in *Kadmos* 13.2021, I raised a question as to who initiated the sacramental church life in Georgia upon a call from a former *captiva*, referred to as Nino in later sources. In this article, I will attempt to answer the question: Who stood at the origins of the sacramental church life in Georgia or, to put it in other words, by the mediation of which apostolic *cathedra* was the Church of Georgia (Iberia)² entitled to apostolic succession?³

The intrinsic challenge of reconstructing the apostolic origins of the

1 Ephräm Givi Lomidze, „Die hl. Nino. Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit verbundenen Herausforderungen für die Kirche“, *Kadmos* (13/2021): 9-62.

2 The same as “The Apostolic Autocephalous Orthodox Church of Georgia”. This title is not used in the article, as the research chronology mainly focuses on the 1st millennium, when the Georgian Church did not officially bear its present name. Also, Iberia and Georgia, mainly referring to its eastern part, are used synonymously.

3 For more information, see Ephräm Givi Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s. Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift (forthcoming. Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022).

Church in Georgia is that St. Nino, being a woman, did not have the authority to ordain ecclesiastical hierarchs in Georgia. This anthropological constant gave rise to a number of different hypotheses regarding the origins of the local hierarchy.⁴ Of the various apostolic hypotheses relating to the sees of Antioch, Jerusalem, Pontus, Constantinople, etc., the Georgian Church unconditionally adheres to the version of the Christianization of Georgia by Apostle Andrew the First-Called.⁵ This version was adopted as an indubitable truth at the Church Council of Ruis-Urbnisi (Georgia) in 1103 (or 1105),⁶ which explains the dominant tradition in the Georgian Church regarding its self-identification as the Church of Saint Andrew, founded through the Apostle's activities back in the 1st century.⁷ The impact of the 12th-century decree of the Council of Ruis-Urbnisi on the historiography of Christianization of Georgia remains powerful even today. In fact, the present-day Georgian Church has indoctrinated the tradition of St. Andrew's founding of the Georgian Church solely based on the mentioned decree.⁸

The *Historia Ecclesiastica* of Eusebius of Caesarea led me to question the direct links between the foundation of the Georgian Church and Apostle Andrew. Eusebius gives an account of Andrew's missionary work in different countries, mainly by drawing on Luke the Evangelist and Origen of Alexandria⁹, but makes no mention of the Christianization of Iberia. This fact prompts the need to study early sources on the Apostolic origins of the Georgian Church from the perspective of historical criticism. The importance of the critical approach is further demonstrated by the diversity of Christianization topoi preserved in Georgian historiography. If we follow the version of the apostolic foundation of the Georgian Church by Andrew in the 1st century, we

4 Cf.: Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 474-475.

5 The conversion of Georgia is also associated with the works of other apostles. However, the collective memory primarily attributes the fact to Apostle Andrew.

6 Here and henceforth cf.: Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 23-29, Bibliography and footnotes 1-16.

7 Cf.: Edisher Chelidze, "Evidence on the Apostolic Foundation of the Georgian Orthodox Church. First Letter". In *Theological-Scientific Studies*, vol. 6 (Tbilisi 2015): 107-293 and Anania Japaridze [Metropolitan], *The History of the Georgian Apostolic Church*, vol. 1 (Tbilisi: Alilo, ²2009), 118.

8 Cf.: Research findings, Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 148-154.

9 Cf.: Eusebius von Cäsarea h. e. III, 1, 1-2; German translation: Eusebius von Cäsarea, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Übersetzung von Philipp Haeuser (1932), durchgesehen von Hans Armin Gärtner, Darmstadt ⁶2011 (= unveränderter Nachdruck der Auflage München ³1989), 151 and Origenes, comm. in Gen. III, 24. In PG 12, 91; German translation: *Die Kommentierung des Buches Genesis*. Eingeleitet, übersetzt und erläutert von Karin Metzler (Origenes. Werke mit deutscher Übersetzung 1/1) (Berlin, New York: de Gruyter, 2010), 153.

will hardly be able to explain why the newly converted King Mirian of Kartli (284-361)¹⁰ had to invite clergy from ecclesiastic centres outside his kingdom to officiate his baptism, as related in Rufinus' *Historia ecclesiastica*, the earliest source about the Christianization of Georgia.¹¹ Even if we assume that the Iberians, converted by Apostle Andrew, later relapsed to paganism, it is still not possible to attribute the foundation of the Georgian Church directly to Andrew (διαδοχή-diadochē, successio apostolica), as, according to the story of King Bakur preserved in Rufinus' *Historia ecclesiastica*, in the 4th century, King Mirian asked Emperor Constantine the Great (306-337) to send clergy to his country to lay the foundation for sacramental life in Georgia. From the purely theological perspective, this information is of key importance to the question raised in this article.

The ambivalent circumstances related to King Mirian's conversion and baptism explain the differences found in 4th to 12th century Latin, Greek, Coptic-Sahidic, Armenian, Antioch and Georgian sources, more than 30 in all.¹² A viable hypothesis to venture, based on the analysis of these sources, as well as on the study of the canonical rules of Church organization and governance established by the first four Ecumenical Councils,¹³ can be formulated as follows: The hierarchical origins of the Georgian Church trace back to Antioch on the Orontes, a prominent episcopal see in early Christianity, from which the apostolic succession of the Georgian Church *indirectly* derives.¹⁴ Sedes An-

10 For the establishment of King Mirian's regnal years, see Stephan H. Rapp Jr., "The Christianization of Eastern Georgia. Cross-Cultural and Pan-Regional Perspectives." In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019), 183; Dimitri Bakradze, *The History of Georgia from the Early Period to the End of the 10th Century* (Tbilisi: E.G. Meskhi Press, 1889), 139 places the years of King Mirian between 265 and 342.2.

11 Cf.: Rufinus, h. e. X,11; Edition: Eusebius von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher VI bis X. Über die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2), Leipzig: De Gruyter, 1908, 973-976; deutsche Teil-Übersetzung in: Ilma Reißner, *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur* (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1989), 24-26; see also Chapter 3.2.2 below.

12 A table with the sources is provided in Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 467-473.

13 The question is discussed in more detail in Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 259-264. The study draws on the earliest source about the conversion of Iberia and employs the historical-theological analysis of the canons of ecumenical councils, as well as the historical-critical method, to provide detailed arguments for the identification of the early Church from which Constantine I could have sent clergy to Iberia.

14 See study by Johannes Hofmann, *Zentrale Aspekte der Alten Kirchengeschichte* (Theologische Lehr- und Lernbücher 4/1) (Würzburg: Echter Verlag, 2012).

tiochiai was connected to St. Peter's work in the mid-3rd century at the latest (first attested in writing in Origen's homily on Luke, composed after the year 232).¹⁵ Furthermore, the formation of the Church of Antioch is associated with the work of St. Paul and local prophets and teachers.

This article aims to study the links between an apostle, an apostolic see (sedes apostolica) and the apostolic succession of the Georgian Church. Theologically, these links are to be considered in the light of unbroken apostolic succession.¹⁶ Thus, the research will address several questions that remain hitherto understudied: does the historical and theological context allow us to trace the authority of the Georgian Church to any of the apostles through an unbroken direct lineage, or is it possible to identify any of the prominent centres of early Christianity at the origins of the apostolic succession of the Georgian Church? Thus, the research focuses not merely on the apostolic origins of Christian ministry in Georgia, but also and primarily on the unbroken lineage linking the Georgian ecclesiastical hierarchy with apostolic succession. By analyzing Georgian and foreign sources, and looking into historical evidence on the relations between early episcopal sees, I will attempt to answer the questions regarding the unbroken apostolic succession transmitted through the consecration of clergy and traceable from the Apostles of Christ to the Georgian ecclesiastical hierarchy.

Geographically, the research is mostly limited to the core area of western Georgia (Kartli-Iberia), and only rarely extends to the Black Sea periphery (Lazica-Colchis). Chronologically, this article focuses on the period of conversion of Georgia from the 1st through the 4th (and partly the 5th) centuries. Almost all early sources identify Mtskheta, the old capital of Georgia, as the place of the foundation of the Georgian National Church, where the royal family was converted to the new faith and the Georgian ecclesiastical hierarchy was established. These events are directly related to the question of the apostolic origins of the Georgian Church.

2. Research Method

To answer the research questions, the sources were analyzed using the historical-critical methodology, in combination with the theological perspective.¹⁷ The following questions were formulated: what are the available sources

15 Cf.: Origenes, hom. In Luc. VI, 4 [zu: Lk 1,39-45], in GCS 9, 34; deutsch nach: In *Lucam Homiliae. Homilien zum Lukasevangelium*. Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Hermann-Josef Sieben (FC 4/1), (Freiburg: Herder, 1991), 99.

16 For more details, see Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 163-191.

17 Regarding the research method, see.: Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*,

and from what period do they date? How reliable are they? What information do they provide about the origins of the Georgian episcopal Church as regards the unbroken lineage of apostolic succession? And primarily, what are they silent about? This research is the first attempt to pay attention to lacunae observed in the sources. For example, sources about the conversion of Georgia dated earlier than 11th century make no mention of the apostolic succession of ministry in Georgia deriving from Apostle Andrew. To facilitate the analysis of the diverse sources, they were classified based on the inclusion or exclusion of St. Nino and St. Andrew.

The following five types of sources were distinguished, which marks the methodological novelty of the research:

Type A: No reference to conversion¹⁸

Type B: Reference to St. Nino; no reference to St. Andrew¹⁹

Type C: No reference to either St. Nino or St. Andrew²⁰

Type D: Reference to St. Andrew; no reference to St. Nino²¹

Type E: Reference to both St. Andrew and St. Nino.²²

Furthermore, an original tridimensional method (3-D method) was designed to reconstruct the unbroken line leading to the apostolic origins, which is the first methodological attempt of its kind applied in the theological recon-

155-160. The theological-historical methodology is not as yet used in all its diversity in Orthodox theology. For more information in this regard, see a study by Romanian Orthodox theologian and priest, Ioan Moga, *Orthodoxe Selbst- und Fremdbilder. Identitätsdiskurse der rumänischen orthodoxen Theologie im Verhältnis zur Römisch-Katholischen Kirche in der Zeit von 1875 bis 1989* (Religion and Transformation in Contemporary European Society 18) (Wien: V&R Unipress, 2020), 48-50. Another helpful study in this regard is a work by a Greek Orthodox theologian, Konstantinos Nikolakopoulos, *Das Neue Testament in der Orthodoxen Kirche. Grundlegende Fragen einer Einführung in das Neue Testament* (Berlin: LIT Verlag, 2014), especially 300-320; likewise an overview „Die orthodoxe Hermeneutik in ihrem Selbstverständnis und die historisch-kritische Methode“; Falk Wagner, „Zur Theologiegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts“, *ThR* 53 (1988): 113-200; Friederike Nüssel, *Theologiegeschichte. Die geschichtliche Realisierung des Themas der Theologie*, in *Historiographie und Theologie. Kirchen- und Theologiegeschichte im Spannungsfeld von geschichtswissenschaftlicher Methode und theologischem Anspruch* (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte 15) Wolfram Kinzig, Volker Leppin und Günther Wartenberg (Hg.) (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2004), 203-221.

18 See Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 237-243 and Chapter 3.2.1 below.

19 *Ibid.*, 245-360 and Chapter 3.2.2 below.

20 *Ibid.*, 361-378 and Chapter 3.2.3 below.

21 *Ibid.*, 379-398 and Chapter 3.2.4 below.

22 *Ibid.*, 399-463 and Chapter 3.2.5 below.

struction of church history in general.²³ The method allowed me to identify and differentiate between the following three dimensions of the hermeneutical analysis of (church) history:

- 1-D, the national and ecclesiastical-political dimension;
- 2-D, the purely theological dimension, and;
- 3-D, the historical-theological dimension.

This methodological framework ensures clarity in addressing the research questions.²⁴ Thus, the present study employs the historical-critical approach with a theological focus, at the interface of critical historiography and historical theology.

Additionally, a four-sector table was designed to better visualize apostolic succession for the purpose of historical-theological analysis. The following *lines* were identified:

- I The *vertical* line of unbroken apostolic succession, i.e. a *top-down* series, succession of bishops descending from the Apostles;
- II The *horizontal* line, representing *side by side* the *communio* network of Churches;
- III *Direct* apostolic succession, which requires the personal presence of an Apostle in the converted country, and
- IV *Indirect* apostolic succession, which implies the transmission of the unbroken apostolic lineage through the mediation of the existing *sedes apostolicae*.²⁵

23 See Chapter 4 for more details on the 3-D method.

24 About the original 3-D research method designed for the study, see Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 477-479.

25 The following works are especially helpful for the study of the question: Joseph Ratzinger, „Primat, Episkopat und successio apostolica“, *JRGS* 12: 212-232; Joseph Ratzinger, „Die kirchlichen Bewegungen und ihr theologischer Ort“, *JRGS* 8/1, 363-390; Georgij V. Florovskij, *Sobornost. Kirche, Bibel, Tradition*. Aus dem Englischen übersetzt von Ilija Trojanow. Mit einem Nachwort von Georgios Metallinos (Werkausgabe 1), (München: Kyrill & Method Verlag, 1989); Ioan-Vasile Leab, „Der Heilige Geist. Apostolisches Amt und Einheit der Kirche – eine Orthodoxe Perspektive“, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa* 1-2 (1999): 51-66; Martin George, *Apostolic Succession and the Unity of the Church. Some Aspects of the Theory and Practice of the Early Church and Their Application in Contemporary Ecclesiology* (Portland, Oregon (MSC), 1985). (Masterarbeit in der orthodoxen Theologie am St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, Crestwood, NY, 1977); Dumitru Staniloae, *Orthodoxe Dogmatik*. Bd. 3. Mit einem Vorwort von Jürgen Moltmann. Aus dem Rumänischen übersetzt von Hermann Pitters (Ökumenische Theologie 16), Solothurn u.a.: Benziger Verlag, 1995; John Zizioulas, „Apostolic Continuity of the Church and Apostolic Succession in the First Five Centuries“, *Louvain Studies* 21 (1996): 153-168; Andreas Merkt, „Amt der Tradition und ‚Carisma der Wahrheit‘. Die theologische Bedeutung der apostolischen Sukzession bei Irenäus von Lyon und Augustinus“, *IKaZ* 40 (2011): 221-233; Andreas Merkt, „Das Problem der apostolischen Sukzession im Lichte der

The methodological design presented above provides convincing guidance to findings that will be discussed in the subsequent chapters.

3. Literature Review: Secondary and Primary Sources

3.1 Secondary Sources: Scholarly Literature

The historical-critical analysis of more than 30 multilingual primary sources presently available to me, and the study of secondary sources composed in different languages (including Georgian, Arab, Russian, French, English, German and Italian) between 1665 and 2015, by 58 authors in all,²⁶ have shown that the focal point of my research – tracing the links between the Apostles and the origins of Christian ministry in Georgia in terms of unbroken apostolic succession – remains unaddressed. A number of authors associate the apostolic succession of the Georgian Church with St. Andrew directly, while others look for the founder of the Georgian Church among other Apostles.²⁷ Metropolitan Anania Japaridze, Professor at the Tbilisi Orthodox Theological Academy, who remains a highly reputed scholar of the history of the Georgian Church, attributes the conversion of Georgia to six Apostles at once.²⁸ Others associate the origins of apostolic succession in Georgia with early centres of Christianity, predominantly Antioch.

Patristik“. In *Das kirchliche Amt in apostolischer Nachfolge I. Grundlagen und Grundfragen* (Dialog der Kirchen 12), Theodor Schneider und Gunther Wenz (Hg.) (Freiburg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2004), 264-295.

26 See the following works: Macarius of Antioch (1665), Timote Gabashvili (1775), Anton II. Dadiani (1801), Davit Bagrationi (1805), Platon Ioseliani (1843), Teimuraz Batonishvili (1848), Marie-Félicité Brosset (1849), The History of Georgian Hierarchy (1853), Sulkhan Baratashvili (1871), Gobron (Mikhail) Sabinin (1877), Dimitri Bakradze (1879), Dimitri Janashvili (1882), Mose Janashvili (1886), Dimitri Bakradze (1889), Kalistrate Tsintsadze (1892), Vasil Pottosi (1894), Ivane Javakhishvili (1898/1900), Polievktos Karbelashvili (1900), Antol Natroshvili (Natroeva 1900), Anonymous Meskhi (Ivane Gvaramadze 1901), Aurelio Palmieri (1902), Niko Marr (1902), Ilia Peradze (1902-1903), Kalistrate Tsintsadze (1905), Sergi Gorgadze (1905), Dimitri Janashvili (1906?), Meliton Kelenjeridze (1906), Niko Marr (1906), Ivane Javakhishvili (1908), Mikheil Tamarashvili (Tamarati 1910), Sargis Kakabadze (1912), Ekvtime Takaishvili (1913/1914), Korneli Kekelidze (1914), Meliton Kelenjeridze (1918), Evsevi Nikoladze (1918), Raymond Janin (1922/1997), Korneli Kekelidze (1925/26, 1927/30), Josef Markwart (1928), Paul Peeters (1932) Mikheil Tarkhnishvili (1940/41, 1951), Nino Salia (1966), Peter Hauptmann (1974), Julius Aßfalg (1984), Tamila Mgaloblishvili (1988), Lothar Heiser (1989), Anania Japaridze (1989-1999), Vakhtang Goiladze (1991), Giorgi Mamulia (1992), Bernadette Martin-Hisard (1993), Michel van Esbroeck (1996, 1998), Bernadette Martin-Hisard (1998), Tamila Mgaloblishvili (1998), Zaza Abashidze (2006), Wolfgang Hage (2007), Tamila Mgaloblishvili (2009), Tamara grdzelizde (2011), Eldar Bubulashvili (2011), Elisher Chelidze (2015).

27 For more details, see Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 148-154.

28 See Japaridze, *History of the Georgian Apostolic Church*, 130.

3.2 Primary Sources

3.2.1 Places not mentioned by Eusebius (a Greek source)

Eusebius' work forms the earliest stratum of historiographic narratives and historical compilations. Being the only source in Type A, the work makes no mention of the *direct* or *indirect* apostolic foundation of the Georgian Church as of the beginning of the 4th century, although Eusebius was well aware of the country of Iberia²⁹ situated near Armenia.³⁰ With this in mind, the conversion of Iberia can be dated to a period subsequent to the creation of Eusebius' *Historia Ecclesiastica*.

3.2.2 King Bakur's earliest account of the conversion of Georgia (Latin, Greek, Coptic-Sahidic and Armenian sources)

The earliest written source about the conversion of Kartli reflects an oral account recorded in Palestine or Jerusalem and attributed to King Bakur (Bacurius) of Georgia. The tradition found its way into Rufinus' Church History and, later, with similar revisions, into the histories of Socrates, Sozomen, Theodoret of Cyrus, Anonymous Cyzicenus and Theophanes, Coptic-Sahidic works, the Chronicle of John of Nikiu, as well as the work of Moses of Chorene (presumably inspired by Philo of Tirak's Armenian translation of Socrates' Church History) (Type B). To Type B also belong Juansher, the anonymous author of the Conversion of Georgia, and Nikon of the Black Mountain. According to Bakur's account, the Christianization of Georgia took place in the times of Constantine I (306-337).

As according to the Decrees of the First (Nicaea 325) and Second (Constantinople 381) Ecumenical Councils, Antioch was officially responsible for the Christianization of the East. At the beginning of the 4th century, Constantine I could only summon the clergy for royal baptism and the consecration of ecclesiastical hierarchy in Georgia from the See of Antioch. This may prompt preliminary conclusions regarding the Antiochian roots of church ministry and apostolic succession in Georgia. This finding lays the foundation for the reconstruction of the apostolic succession of the Georgian Church.

29 See Korneli Kekelidse, *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum. Mit einer Karte* (Morgentl.18) (Leipzig Verlag: J. C. Hinrichs, 1928), 37 with literature *ibid.* footnote 1.

30 Eusebius is aware of Christianity in Armenia. Cf.: Eusebius von Cäsarea h. e. VI, 46, 1-2 and Josef Rist, „Nino versus Gregor. Die Christianisierung Iberiens im Vergleich zu Armenien“. In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019), 203-204.

3.2.3 Armenian Sources

The Armenian sources dating from the mid-5th century (Koriun, Agathangelos, Faustus of Byzantium) are to be assigned to Type C, as they associate the foundation of the Georgian Church with the Armenian influence. The Armenian version originates in the early 5th century and is therefore historically unreliable as, firstly, Latin and Greek sources (Types A and B) date the conversion of Georgia one century earlier, to the times of Emperor Constantine the Great, and, secondly, episcopal structure independent from Armenia was already “in place” in Georgia at the beginning of the 5th century. Nonetheless, the two countries maintained good-neighbourly relations. An exception within Type C is a 6th-century work of Greek provenance authored by Theodore Anagnostes. While the work is silent about the conversion of Georgia, it nevertheless contains a list of bishops attending the First Ecumenical Council of Nicaea (325), with three of them allegedly being Greek bishops from the eastern Black Sea coast. This mention, which I find stereotypical, is seen in the context of Georgian scholarship as firm evidence of ecclesiastical hierarchy in Georgia existing before the First Ecumenical Council of Nicaea, which, naturally, cannot be found reliable in the absence of practically any surviving records from this Council.³¹

3.2.4 The Revival of Apocrypha: Acts of Andrew (Greek Sources)

Type D consists of Greek sources from after the 9th century and their 11th-century Georgian translations (Epiphanes, Nicetas, anonymous author of the Acts of Apostle Andrew, Euthymius the Athonite (*Ekvtime Atoneli*) and George the Lesser (*Giorgi Mtsire*), which only describe the conversion of Georgia, without any reference to the foundation of the local Church.³² They are based on the apocryphal tradition on Apostle Andrew, widespread in gnostic and Manichean circles from the 4th century, and severely criticized as anti-religious by Eusebius. Remarkably enough, this very tradition was recognized and adopted by Georgians from the 11th-12th centuries, as a result of which the apostolic tradition in Georgia has since been deemed as originating from St. Andrew and not from the See of Antioch and hence Apostle Peter.

31 See. Hofmann, *Zentrale Aspekte der Alten Kirchengeschichte*, 150.

32 Cf.: Wolfram Brandes, „Apostel Andreas vs. Apostel Petrus? Rechtsräume und Apostolizität“, *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte* 23 (2015): 120-150. The author questions Apostle Andrew’s direct involvement in the foundation of the Church of Constantinople. In this regard, see Lomidze, *Historisch-theologische Rekonstruktion*, 482-484, especially, footnote 1833; also, Guliko Sophia Vashalomidze, *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Georgische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16) (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007), 44.

3.2.5 Combined Sources – Attempts to Reconcile the Contradictory (Georgian Sources)

Type E texts, which combine the St. Nino and St. Andrew narratives, can only be found in Georgian sources dating from the 11th century onwards (Leontius of Ruisi (*Leonti Mroveli*), Ephrem the Lesser (*Efrem Mtsire*), the Acts of Church Council in Ruis-Urbnisi, the Anonymous author of the Life of Davit and Konstantine, Arsen the Monk, Nikoloz Gulaberisdze, and the Life of Peter the Iberian). Since that period (and even to this day) the historical lacuna between the 1st (St. Andrew) and 4th (St. Nino) centuries is filled in as follows: After St. Andrew's mission in the 1st century, the country relapsed into paganism, because of which, in the 4th century, God sent St. Nino to Georgia. Her mission culminated in the foundation of the Georgian Church, which was made possible upon the arrival of Patriarch Eustathius of Antioch. Type E sources explicitly connect the Georgian Church with Antioch, which is implicitly suggested by Type B sources dating from a much earlier period.

4. The First Instance of Using the 3-D Method

Although textual representation of all sources dealing with the Christianization of Georgia and the related material would be impossible in a single research paper, the article should nevertheless mention the names and authors of the sources, as well as highlight their central narratives, by following the proposed methodological design, in order to address the central point raised in this study.

My next step was to build a comprehensive and unbiased picture by analyzing all of the above-mentioned sources. For this purpose, I designed a tridimensional hermeneutical method (a 3-D method) aimed at the reconstruction of the origins of the Georgian Church.³³

4.1 The Political Interest of the National Church: Claims to Chronological Primacy (1-D)

The study of primary and secondary sources dealing with the conversion of Georgia and the foundation of the Church in this country, with a focus on the national and ecclesiastical-political dimension, leads to the conclusion that the St. Andrew narrative was first employed in the 11th century to legitimize the theory of *direct* apostolic succession claims, and thereby secure the sov-

33 See Chapter 2 above.

ereignty of the Georgian Church. Thus, the Antiochene-Petrine *cathedra* was replaced with the “*cathedra*” of St. Andrew the First Called so as to demarcate from the Church of Antioch from the 11th century onwards (=1-D).³⁴

4.2 The Orthodox dilemma: Theory vs Praxis (2-D)

The hermeneutics of the purely theological dimension, which remains unexplored in the Georgian scholarly discourse, would fail to guide us to an accurate answer, despite the fact that such an analysis has been attempted in Orthodox theory in general (e.g. cf. Zizioulas³⁵). The hermeneutical discourse in question is exclusively ecclesiological and foregrounds the successiveness between the College of Apostles and apostolic churches in general, rather than placing emphasis on the details of a particular Apostle visiting a particular country. However, due to the discrepancy between the theory and praxis, this hermeneutical enterprise is rendered moot as, in reality, all Orthodox autocephalous churches have (or “have come up with”) their “respective, private” Apostles, as is the case in Georgia, and thus assert their *direct* apostolic lineage (=2-D).³⁶

4.3 Historical-Theological Hermeneutics (3-D)

The third category on the proposed 3-D model – historical-theological hermeneutics – is the only perspective that can lead us to an answer to the central research question of this article, as it shows the paradigmatic shift and thus helps us to overcome the national and ecclesiastical-political (=1-D) and purely theological (=2-D) perspectives.

A shift from the Andrian to Petrine paradigm shows that *historically* the Georgian Church has been aligned towards Antioch on the Orontes, while *theologically*, it was *indirectly* entitled to apostolic succession through the ancient Antiochene *cathedra*, which claims a direct apostolic succession, evidenced by the work of apostles, prophets and teachers (Communio-Netz) and goes back to Apostle Peter, with a literary attestation dated to a period no later than Origen’s (=3-D).³⁷

34 See Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 481-492.

35 See Zizioulas’ above-mentioned work, Apostolic Continuity.

36 Ibid., 492-495.

37 Ibid., 481-514.

5. Relevance of the Study Findings

First: This research opens up a new paradigm for the further study of the Georgian Church, as well as other Eastern or Oriental-Orthodox Churches aligned across the Byzantine tradition. This precedent may also inspire other Churches to study their own history, legends and myths from the perspective of historical-theological hermeneutics, in order to reconstruct an accurate historical account from the available myths and narratives. Thus, the 3-D method proposed herein can be applied to facilitate an unbiased study of the same questions in the context of other National Churches. The research methods, historical-theological analysis and critical approaches demonstrated herein can be used not only for the study of the historical and theological dimensions of the Christian East, but also for the enrichment of the university curriculum.

Second: The revision of Church history prevailed by nationalistic and patriotic sentiments can be helpful in overcoming the claims to absolute primacy and precedence that are rooted in political interests and power relations, and are damaging for the true nature of the Church of Christ.³⁸

Third: Both *historical* and *theological* dimensions must be equally considered when attempting to study the Eastern Churches. Without historical, evidence-based knowledge of its apostolic lineage (whether *direct* or *indirect*), a Church will be left with nothing but the gnostic dimension in the literary sense of the word, being totally deprived of its ecclesiastic nature, rooted in the principles of apostolicity.

Fourth: the present smaller-scale analysis calls for an inter-Orthodox dialogue on the one hand and a dialogue with the Western Christian world on the other. All local Churches still face the need to liberate themselves from nationalistic sentiments and the ensuing (self-inflicted) ecclesiastical lapses, which is especially conspicuous in the case of Orthodox Churches. On the other hand, the same can be argued about the Catholic Church, which must overcome its Roman narrowness, so that the Petrine tradition of the early Christian sees (of Antioch and Alexandria) is not confined to Rome.

Conclusion

The study of apostolic succession in Georgia, conducted by analyzing all surviving sources, revealed that there is no *direct* lineage of apostolic suc-

38 In this regard, an excellent argumentation is proposed in Gemeinsamer orthodox-katholischer Arbeitskreises St. Irenäus (Hg.), *Im Dienst an der Gemeinschaft. Das Verhältnis von Primat und Synodalität neu denken. Eine Studie des Gemeinsamen orthodox-katholischen Arbeitskreises St. Irenäus* (Paderborn, 2018), 60-68 (Nr. 10.1-10.21).

cession between the Georgian Church and any of the apostles. The historical-theological approach questions the tradition of the foundation of the Georgian Church by St. Andrew. Neither did the work of other Apostles mentioned in later sources culminate in the establishment of the country's own *sedes apostolicae*. The study shows *indirect* apostolic succession transmitted through the mediation of the Antiochene *cathedra*, which itself was founded by the personal involvement of Christ's Apostles.

Furthermore, it can be argued convincingly, and in full awareness of all relevant arguments, that *indirect* apostolic succession does not rule out the *vertical* succession of episcopal ministry in Iberia from the 4th century onwards, which must be reconstructed by a scrupulous study of the episcopal list of Antioch. The direct link between the churches of Antioch and Georgia, and the unbroken historical apostolic lineage, must include the first attested episcopal *communio* between the Georgian Church and the Antiochene hierarchs. The foundation of sacramental church life in Georgia is to be attributed to top hierarchs of the Antiochene *cathedra* of the times of Constantine I, and the episcopate subordinated to it, who are to be seen as a link in the episcopal line of Georgia's apostolic succession.

These *historically* attested origins of the Georgian Church can also be defined in *theological* terms by presenting the Georgian Church as an heir (descendent) of the Mother Church of Antioch, which has a biblically attested tradition of prophets, teachers and apostles. The historical-theological analysis leads to a paradigmatic shift from the St. Andrew narrative to the lineage of apostolic succession argued in this article and schematized below:

- ↓ Jesus Christ (in Jerusalem)
- ↓ Christ's apostle (Peter in Antioch [cf.: Galatians 2,11]) together with other apostles (Paul, Barnabas...)
- ↓ Bishops as successors of the apostle (in the Church of Antioch)
- ↓ Sending a bishop (John) to Georgia (from the Church of Antioch)
- ↓ Founding a local Church and ecclesiastical hierarchy (in Georgia)
- ↓ Bishops of the Georgian Church ³⁹

Naturally, this study should not be interpreted as an attempt to deny apostolicity, or, more precisely, the apostolic succession of the Georgian Church. It serves the sole purpose of reconstructing the true picture of Georgia's apostolic succession mediated by the horizontal *Communio* network of the Antiochene *cathedra*, which itself has a direct apostolic succession through the work of apostles, teachers, and prophets, and an attested connection with Apostle Peter.

In summary, this article is the first attempt to provide historical evidence

³⁹ See Lomidze, Historisch-theologische Rekonstruktion, 510-514.

and theological arguments in favour of a paradigmatic shift in the apostolic succession of the Georgian Church from the Andrian to Petrine tradition, which, naturally, requires further study and academic discussion.

References

- Bakradze, Dimitri. *The History of Georgia from the Earliest Times to the End of the 10th Century*. Tbilisi: E.G. Meskhi Press, 1889. დიმიტრი. ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან მე-10 საუკუნის დასასრულამდე. თბილისი: სტამბა ე.გ. მესხისა, 1889.
- Chelidze, Edisher. "Evidence on the Apostolic Foundation of the Georgian Orthodox Church. First Letter". *Theological-Scientific Studies*, vol. 6 (Tbilisi 2015): 107-293. ჭელიძე, ედიშერ. „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სამოციქულო დაფუძნებულობის მეცნიერული მტკიცებულებები. წერილი პირველი.“ *საღვთისმეტყველო-სამეცნიერო შრომები*, ტ. 6 (2015): 107-293.
- Japaridze, Anania [Metropolitan]. *History of the Georgian Apostolic Church*, vol. 1. Tbilisi: Alilo, 2009. ჯაფარიძე, ანანია [მიტროპოლიტი]. *საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია*, ტ.1. თბილისი: ალილო, 2009.
- Brandes, Wolfram. „Apostel Andreas vs. Apostel Petrus? Rechtsräume und Apostolizität“. *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte* 23 (2015): 120-150.
- Eusebius von Cäsarea. h.e. [*Kirchengeschichte*], III, 1, 1-2; deutsch nach: Eusebius von Cäsarea, *Kirchengeschichte*. Herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Übersetzung von Philipp Haeuser (1932), durchgesehen von Hans Armin Gärtner, Darmstadt 2011 (= unveränderter Nachdruck der Auflage München, 31989).
- Florovskij, Georgij V. *Sobornost. Kirche, Bibel, Tradition*. Aus dem Englischen Übersetzt von Ilija Trojanow. Mit einem Nachwort von Georgios Metallinos (Werkausgabe 1), München: Kyrill & Method Verlag, 1989.
- Gemeinsamer orthodox-katholischer Arbeitskreises St. Irenäus (Hg.). *Im Dienst an der Gemeinschaft. Das Verhältnis von Primat und Synodalität neu denken. Eine Studie des Gemeinsamen orthodox-katholischen Arbeitskreises St. Irenäus*. Paderborn, 2018.
- George, Martin. *Apostolic Succession and the Unity of the Church. Some Aspects of the Theory and Practice of the Early Church and Their Application in Contemporary Ecclesiology*. Portland, Oregon (MSC) 1985. Masterarbeit in der orthodoxen Theologie am St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, Crestwood: New York, 1977.
- Hofmann, Johannes. *Zentrale Aspekte der Alten Kirchengeschichte* (Theolo-

- gische Lehr- und Lernbücher 4/1). Würzburg: Echter Verlag, 2012.
- Kekelidse, Korneli. *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum. Mit einer Karte* (Morgenl.18). Leipzig Verlag: J. C. Hinrichs, 1928.
- Leb, Ioan-Vasile. „Der Heilige Geist. Apostolisches Amt und Einheit der Kirche – eine Orthodoxe Perspektive“. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa* 1-2 (1999): 51-66.
- Lomidze, Ephräm Givi. „Die hl. Nino. Zur Christianisierung Georgiens durch eine Frau und die damit verbundenen Herausforderungen für die Kirche“. *Kadmos* (13/2021): 9-62.
- Lomidze, Ephräm Givi. *Historisch-theologische Rekonstruktion des apostolischen Ursprungs der Kirche Georgiens. Zur Frage der Tradition der antiochenisch-petrinischen Sukzession auf der Basis der Quellen bis Mitte des 12. Jh.s.* (Manuskript der katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien 2021 eingereichten Habilitationsschrift [Publikation in Vorbereitung als Band 4 der Reihe Theologische Orient&Okzident-Studien, St. Ottilien: EOS-Verlag, 2022]).
- Merkt, Andreas. „„Amt der Tradition‘ und ‚Charisma der Wahrheit‘. Die theologische Bedeutung der apostolischen Sukzession bei Irenäus von Lyon und Augustinus“. *IKaZ* 40 (2011): 221-233.
- Merkt, Andreas. „Das Problem der apostolischen Sukzession im Lichte der Patristik“. In *Das kirchliche Amt in apostolischer Nachfolge I. Grundlagen und Grundfragen* (Dialog der Kirchen 12), Theodor Schneider und Gunther Wenz (Hg.), 264-295. Freiburg, Göttingen: Herder Verlag, 2004.
- Moga, Ioan. *Orthodoxe Selbst- und Fremdbilder. Identitätsdiskurse der rumänischen orthodoxen Theologie im Verhältnis zur Römisch-Katholischen Kirche in der Zeit von 1875 bis 1989* (Religion and Transformation in Contemporary European Society 18). Wien: V&R Unipress, 2020.
- Nikolakopoulos, Konstantinos. *Das Neue Testament in der Orthodoxen Kirche. Grundlegende Fragen einer Einführung in das Neue Testament*. Berlin: LIT Verlag, 2014.
- Nüssel, Friederike, Theologiegeschichte. *Die geschichtliche Realisierung des Themas der Theologie. In Historiographie und Theologie. Kirchen- und Theologiegeschichte im Spannungsfeld von geschichtswissenschaftlicher Methode und theologischem Anspruch* (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte 15). Wolfram Kinzig, Volker Leppin und Günther Wartenberg (Hg.), 203-221. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2004.
- Origenes. comm. in Gen [*Commentarium in Genesim*], III, 24. In PG 12, 91; deutsch nach: *Die Kommentierung des Buches Genesis*. Eingeleitet, übersetzt und erläutert von Karin Metzler (Origenes. Werke mit deutscher Übersetzung 1/1). Berlin, New York: de Gruyter, 2010.

- Origenes, hom. in Luc [*Homiliae in Lucam*], VI, 4 [zu: Lk 1,39-45], in GCS 9, 34; deutsch nach: In *Lucam Homiliae. Homilien zum Lukasevangelium*. Erster Teilband. Übersetzt und eingeleitet von Hermann-Josef Sieben (FC 4/1). Freiburg: Herder, 1991.
- Rapp, Stephan H. Jr. "The Christianization of Eastern Georgia. Cross-Cultural and Pan-Regional Perspectives." In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.), 181-199. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019.
- Ratzinger, Joseph. „Die kirchlichen Bewegungen und ihr theologischer Ort“. *JRGS* 8/1: 363-390.
- Ratzinger, Joseph. „Primat, Episkopat und successio apostolica“. *JRGS* 12: 212-232.
- Reißner, Ilma. *Georgien, Geschichte – Kunst – Kultur*. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1989.
- Rist, Josef. "Nino versus Gregor. Die Christianisierung Iberiens im Vergleich zu Armenien." In *Iberien zwischen Rom und Iran. Beiträge zur Geschichte und Kultur Transkaukasiens* (Oriens und Occidens 29), Frank Schleicher, Timo Stickler und Udo Hartmann (Hg.), 201-221. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019.
- Rufinus, h.e. [*Kirchengeschichte*], X,11. Edition: Eusebius von Cäsarea, *Die Kirchengeschichte/Historia ecclesiastica*. Teil 2: *Die Bücher VI bis X. Über die Märtyrer in Palästina*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet von Theodor Mommsen. Griechisch und Lateinisch (GCS 9/2). Leipzig: De Gruyter, 1908.
- Staniloae, Dumitru. *Orthodoxe Dogmatik*. Bd. 3. Mit einem Vorwort von Jürgen Moltmann. Aus dem Rumänischen übersetzt von Hermann Pitters (Ökumenische Theologie 16). Zürich u.a.: Benziger Verlag, 1995.
- Vashalomidze, Guliko Sophia. *Die Stellung der Frau im alten Georgien. Geographische Geschlechtsverhältnisse insbesondere während der Sasanidenzeit* (Orientalia Biblica et Christiana 16). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.
- Wagner, Falk. „Zur Theologiegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts“. *ThR* 53 (1988): 113-200.
- Zizioulas, John. "Apostolic Continuity of the Church and Apostolic Succession in the First Five Centuries". *Louvain Studies* 21 (1996): 153-168.